

Н.Б. Бурдо

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОХОДЖЕННЯ ТРИПІЛЛЯ—КУКУТЕНІ У СВІТЛІ НОВИХ ДАНИХ

У статті проаналізовано погляди дослідників на проблему генези трипільської культури за 100 років її вивчення з урахуванням нових даних щодо датування Трипільля-Кукутені за С14.

Проблема походження трипільської культури потрапила до кола важливих наукових проблем з моменту відкриття В. Хвойкою перших старожитностей на Київщині і осмислення їх як феномену стародавньої культури на теренах Подніпров'я. Стан цієї проблематики залежить від таких факторів, як наявність певного кола джерел, загального стану методичної бази та методологічних принципів, якими користуються фахівці.

Важливе значення для вирішення проблем генези Трипільля мають методологічні аспекти проблеми культуригенезу, яка в історіографії майже не розроблена, а також питання автохтонності культури або ж появи її на певній території внаслідок міграції. Механізми взаємодії археологічних культур, процеси їх утворення і формування не вивчені на методичному рівні. Тому інтерпретацію певних даних, а також виділення критеріїв, які стосуються проблеми походження трипільської культури, фахівці проводять на емпіричному та інтуїтивному рівнях. У деяких дослідженнях з етногенезу не розроблена проблема кореляції етно- та культуригенезу¹.

Як правило, у дослідженнях превалюють автохтоністські концепції походження Трипільля. Тривалий час серед дослідників панувала думка про те, що зміни в культурі (матеріальній) спричинені суто економічними процесами, тобто пов'язані зі зміною господарства певної етнічної групи населення, яке залишається стабільним на певній території незалежно від змін матеріальної культури, що цілком відповідає концепції автохтонізму. Усі ці складні методичні питання лишилися поза увагою цієї статті, в якій подано аналіз поглядів дослідників на проблему походження археологічної культури Трипільля, накопичених за майже 110 років з моменту відкриття цієї культури.

К.К. Черниш свого часу виділила чотири етапи в історії вивчення трипільської культури², до цієї періодизації ми приєднуємось у цьому дослідженні.

Перший етап — *кінець ХІХ — початок ХХ ст.*, коли були відкриті та осмислені перші трипільські пам'ятки. Майже всі фахівці, які їх вивчали, висловлювали різні думки про те, як потрапила на Подніпров'я та Поділля культура з мальованим посудом. В.В. Хвойка вважав ці племена автохтонними мешканцями Середнього Подніпров'я, але вказував на їх зв'язок із чужоземними народами, від яких потрапляли мідь і мальований посуд³.

Наукова ерудиція Е.Р. Штерна дала йому змогу зіставити трипільські знахідки з матеріалами Південно-Східної Європи. Пам'ятки Дністро-Дніпровського басейну він зарахував до кола культур Середземномор'я та Подунав'я, простежив шлях мальованого посуду на теренах від Дунаю до Дніпра, а трипільську культуру вважав частиною великої області від Десни та Дніпра до Дністра та Дунаю, а на півдні аж до Фессалії⁴.

На східному походженні трипільської культури наполягав А.А. Спіцин, зіставляючи її мальований посуд із закаспійськими матеріалами Анау⁵. На його

думку: «Высокоразвитая культура киевских площадок — восточная, именно малоазиатская». Такої самої думки дотримувався і О.О. Городцов⁶. М.Ф. Біляшевський вважав, що трипільська культура «проникла с юга через Эгейское и Мраморное моря с берегов Малой Азии или через Средиземное море из Финикии или Египта, и в расписной керамике чувствуется больше всего влияние Востока»⁷.

М. Грушевський, розглядаючи на початку ХХ ст. питання про «вихідну точку» трипільської культури, проаналізував усі наявні на той час думки фахівців і дійшов висновку, що остаточне вирішення цього питання було б передчасним⁸. Цей етап в історії дослідження проблеми походження Трипілья В.М. Даниленко характеризував як такий, що породив гіпотези, які «носили умозрительный характер»⁹.

Наступний етап у вивченні трипільської культури К.К. Черниш пов'язує з 20—30-ми роками ХХ ст. Історіографія європейських фахівців у 20—40-і роки з приводу генези Трипілья наведена Я. Пастернаком¹⁰, усі праці є узагальнювальними, і так само «носят умозрительный характер», як і дослідження попереднього етапу. В. Щербаківський, автор оригінальної концепції походження українського народу, вважав, що тубільні землероби — трипільці — належали до кавказько-малоазійської мовної групи і ще в неоліті увійшли в контакт з кочовниками — носіями шнурової кераміки, які були індоевропейцями, і саме від них трипільці отримали у свою мову індоевропейські запозичення, завдяки чому й утворилася праслов'янська мовна спільність, зафіксована поширенням мальованої трипільської кераміки¹¹.

Цей час в Україні презентований діяльністю Всеукраїнського Археологічного комітету Української Академії наук та масштабними розкопками Трипільської експедиції у Подніпров'ї. Джерелознавча база трипільознавства в цілому значно зростає. У працях з різноманітної тематики розглянуто і питання походження трипільської культури. Л.О. Дінцес¹² у статті, присвяченій трипільському орнаменту, розглядає цю проблему з позицій розвитку стилістичних прийомів, композицій та сюжетів орнаменталізації на посуді. Автор підкреслює, що пошуки загальної прабатьківщини спіральної орнаменталізації та гіпотези про міграційні хвилі певною мірою відволікали фахівців від вивчення саме трипільських джерел. Л.О. Дінцес доходить висновку про існування різноманітних «очагов трипольской культуры» в південних регіонах СРСР, що виключає думку про єдине джерело походження трипільського орнаменту. Він вважає, що «...изучение системы орнамента..., выявление процесса усложнения этих орнаментальных систем... дает возможность определить общие черты... показатели формотворческой логики декоративного искусства каждого района... фиксировать не только взаимоотношение районов, но и определять их преемственность». Наведені цитати ілюструють використання методичних уявлень, залучених зі стадіальної теорії М.Я. Марра.

У дослідженні проблем археологічної науки віддзеркалилися бурхливі політичні події. У проблемі походження трипільської культури серед деяких учених спостерігається відхід від традиції підкреслювати її зв'язок із Середземномор'ям чи Давнім Сходом, перевага надається автохтонізму та стадіальній теорії М.Я. Марра, яка протиставлялася концепції «культурних тіл» Г. Косини. Це було пов'язано з необхідністю для «славянских ученых» дати відсіч міграціоністським теоріям «німецьких фашистских археологов», які підкреслювали давні коріння північної арійської раси, або «північного культурного кола». Саме ця прогресивна раса нібито завоювала свого часу території південнодунайської «неповноцінної» культури¹³.

Таким чином, в археологічній науці в центрі уваги опинилася культура лінійно-стрічкової кераміки (дунайська). Наприкінці 1930-х років Є.Ю. Кричевський¹⁴, з одного боку, послідовно довів зв'язок Трипілья з неолітичними культурами Південно-Східної Європи, Подунав'я, Балкан, а з іншого — наполягав на її автохтонному розвитку від мезоліту і трансформації, відповідно до стадіальної теорії М.Я. Марра, з культури лінійно-стрічкової кераміки у трипільську.

Тут слід підкреслити, що ще у 1920-ті роки думку про формування культури Трипілья як процес подальшого розвитку дунайської культури (лінійно-стрічкової кераміки) висловив Г. Чайлд. Зрозуміло, що він не був послідовником М.Я. Марра, але, як і археологи-марксистки, вважав, що зміни археологічних куль-

тур були зумовлені не просуванням (поширенням) «культурних кіл» Г. Косини, а певними економічними зрушеннями. Відтак Г. Чайлд вважав, що утворення трипільської культури є наслідком просування на схід дунайської культури, яка відчувала вплив Егейського світу; такі погляди збереглися і в його працях 1950-х років ¹⁵.

Зазначимо, що джерелознавча база саме для вирішення проблеми походження трипільської культури все ще залишалася на тому етапі досліджень досить обмеженою. Вивчення матеріалів раннього етапу культури почалося тільки у повоєнні роки, тож міркування щодо генези Трипілья в той період також мали достатньо загальний характер.

Перехід до більш конкретного вивчення проблеми походження трипільської культури став можливим уже на наступному етапі — *наприкінці 40-х — у 50-х роках ХХ ст.*, коли почали видавати матеріали досліджень найдавніших поселень культури Прекукутені в Румунії. У Молдові В.І. Маркевич відкрив поселення у Флорештах, С.М. Бібіков, К.К. Черниш, Т.С. Пассек провели дослідження кількох ранньотрипільських поселень на Дністрі, а В.М. Даниленко та М.Л. Макаревич — на Південному Бузі, а також пам'яток неолітичної буго-дністровської культури. У методичному плані було розвінчано стадіальну теорію М.Я. Марра. З того часу її почали називати вульгарно-марксистською, тепер автохтонізм уже не мав слугувати єдиною теорією в радянській історичній науці.

Наприкінці 1940-х років до проблеми генези Трипілья звернувся В.М. Даниленко — першовідкривач найдавнішої неолітичної культури з елементами відтворювального господарства на теренах України — буго-дністровської. Дослідник присвятив багато сторінок докладній аргументації своєї ідеї про те, що саме буго-дністровський неоліт був субстратом трипільської культури. У 1946 р. В.М. Даниленко висунув гіпотезу, згідно з якою «В основе трипольской культуры лежит местная рыболовецкая культура с гребенчатой керамикой, связанная в хозяйственно-историческом аспекте с... культурой Боян А»; «древнейшая трипольская культура сначала локализовалась в юго-западной части ее территории»; «...было сформулировано три положения: а) отсутствие генетической связи между трипольской культурой и линейно-ленточной керамикой; б) наличие в основе триполья местного неолита, взаимодействовавшего с южнодунайскими культурами и постепенно видоизменявшегося в трипольскую; рассмотрение дунайской (линейно-ленточной керамики) культуры, с одной стороны, а триполья и «Бояна» с другой, как генетически независимые явления» ¹⁶. Гіпотезу про походження Трипілья на основі буго-дністровської неолітичної культури В.М. Даниленко обґрунтував у своїх працях 1960—1970-х років.

У фундаментальному дослідженні Т.С. Пассек «Периодизация трипольских поселений» (1949) узагальнено великий обсяг матеріалів про зв'язок трипільської культури з культурами Балкано-Дунайського басейну ¹⁷ і зроблено висновок, що «... вопрос о возникновении трипольских племен следует рассматривать на фоне общего процесса развития энеолитических культур в Дунайско-Днепровском бассейне, где складывалась в III тыс. до н. э. культура земледельческих племен, получившая в одной из своих частей наименование трипольской» ¹⁸. З тексту монографії Т.С. Пассек очевидно, що вона мала підтримувати пануючу стадіальну теорію, через що і причаїлася до твердження Є.Ю. Кричевського про генетичний зв'язок Трипілья з культурою лінійно-стрічкової кераміки: «... предположение, что Триполье в своей значительной части есть лишь результат дальнейшего развития неолитических племен с линейно-ленточной керамикой, представляется в настоящее время наиболее вероятным» ¹⁹.

У 1953 р., уже в епоху розвінчування марризму, вийшла друком монографія С.М. Бібікова «Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая». У цій праці автор провів спеціальну розвідку щодо проблеми походження трипільської культури ²⁰. С.М. Бібіков ґрунтовно доводить належність трипільської культури до кола землеробського населення Балкан і Середземномор'я. Проте і він, віддаючи данину пануючому в СРСР автохтонізму, доводив існування місцевого (пізньопалеолітичного!) населення, яке сприйняло південні прогресивні впливи з Балкано-Дунайського регіону: «... трипольская культура Днестро-Днепровского междуречья является результатом ассимиляции местных охотничьих племен пришлыми племенами южного ареала. На ранних этапах Триполья еще прослеживаются местные элементы культуры, вошедшие в Триполье и выражающиеся

в збереженні значущої ролі полювання в господарстві, в формах домостроїтельства, в архаїчних прийомах обробки кремня. Землеробство, скотарство, керамічне виробництво, використання міді становлять ті елементи культури, які були принесені на південь Європи племенами південного ареалу»²¹.

Неможливо не зупинитися на аналізі даних «місцевих елементів». Мисливство в господарстві деяких трипільських поселень продовжувало відігравати важливу роль уже тоді, коли пізньотрипільська культура належала до доби ранньої бронзи, а на деяких поселеннях кількість кісток диких тварин сягала 80 %²². Разом з тим відомо, що населення «південних» землеробських культур також займалося мисливством. Отже, значний рівень розвитку мисливства на певних трипільських поселеннях можна вважати фактом, який свідчить про відповідну пристосованість трипільців до місцевих особливостей і якнайповніше використання всіх доступних ресурсів, а не про пережиток, успадкований від населення палеолітичних тубільців-мисливців.

Крім того, немає ніякого сенсу виводити з палеоліту землянки — форми домобудування поселення Лука-Врублівецька: і досі не зафіксовано жодного реального випадку існування заглиблених жител під час розкопок палеолітичних стоянок. Водночас для таких культур Балкано-Дунайського басейну, як Боян, Хаманджія, Криш типовими є саме заглиблені в землю житла.

Доволі суб'єктивною є думка про архаїчні прийоми обробки кременю. Такий висновок, можливо, виник у зв'язку з обмеженістю джерелознавчої бази, яка була на той момент у розпорядженні фахівців. Наприклад, вістря дротика з поселення Лука-Врублівецька виконано в техніці струменевої ретуші²³, типовою для Трипілля В-І.

Важливим досягненням С.М. Бібікова є ґрунтовна розробка генетичних зв'язків ранньотрипільського населення з культурами Балкано-Дунайського регіону і розглядання цього процесу в контексті історичного розвитку землеробських суспільств Середземномор'я.

У 1950-ті роки І.К. Свешников, вивчаючи культуру лінійно-стрічкової кераміки у Подністров'ї та на Волині, дійшов висновку щодо можливості послідовного існування її нотної фази та Трипілля А на теренах України. Він вважав, що, можливо, з культури лінійно-стрічкової кераміки виникла трипільська культура²⁴.

У 1955 р. К.К. Черниш, вивчаючи матеріали ранньотрипільського поселення Ленківці на середньому Дністрі, дійшла висновку, що трипільська культура належить до «...одного из вариантов древнейшей земледельческой культуры, распространенной на территории Балканского п-ва, в Нижнем Подунавье, в Поднестровье, в Побужье»²⁵. К.К. Черниш не підтримала гіпотезу про генетичний зв'язок Трипілля та культури лінійно-стрічкової кераміки, оскільки вона вважала ці культури певною мірою синхронними. Разом з тим вона посилалася на матеріали неолітичних поселень, тільки-но відкритих на Південному Бузі, як на пам'ятки місцевого неоліту, з яким може бути пов'язане походження Трипілля²⁶.

В середині 1950-х років розпочалися розкопки поселення Флорешти в Молдові. Тут шар культури лінійно-стрічкової кераміки залягав під матеріалами, які дослідниця зарахувала до пізньонеолітичної культури Боян²⁷. Це дало змогу Т.С. Пассек дійти висновку стосовно важливої ролі боянських елементів у формуванні ранньотрипільської культури: «Культура раннетрипольских племен в Днестровском бассейне возникает на местной неолитической основе культуры типа Боян-Джулешты»²⁸. У низці праць кінця 50-х — на початку 1960-х років^{29, 30} ця дослідниця знову повертається до вивчення проблеми походження Трипілля на загальному фоні розвитку найдавніших культур балкано-дунайських країн, Східного Середземномор'я та Малої Азії, наводить історію дослідження цього питання у вітчизняній та європейській науці.

Т.С. Пассек вважала, що поселення у Флорештах належало носіям культури Боян-Джулешти, територія яких, таким чином, значно розширювалася на схід, можливо, аж до Південного Бугу. Принциповим було положення про те, що саме пам'ятки типу Флорешти є однією з ланок у формуванні ранньотрипільської культури, а культура лінійно-стрічкової кераміки існувала тут дещо раніше і не була спорідненою з Трипіллям, яке не пов'язане з нею своїм походженням³¹. Т.С. Пассек дійшла висновку, що основним компонентом у процесі формування

Трипілля були носії культури Боян-Джулешти, зв'язані з південним балканським імпульсом, але «в создании культуры раннетрипольских племен, несомненно, приняли участие местные позднеолитические земледельческие племена, известные по ... материалам разведок В.Н. Даниленко и П.И. Хавлюка на Южном Буге, а на западе — по памятникам культуры Кереш». Т.С. Пассек також відзначала вплив на ранньотрипільські племена з боку населення Західних Карпат, культур Тордош, а південніше — культури Вінчі³².

У 1957 р. підсумки з проблеми генези Трипілля були підбиті С.М. Бібіковим і В.М. Даниленком в узагальнювальній праці «Нариси стародавньої історії України»: «Можна припустити, що в створенні трипільської культури відіграли певну роль окремі племена, які проникли на територію Правобережжя України із Східного Середземномор'я. Вони асимілювались тут з місцевим неолітичним населенням»³³.

У 1950—1960-х роках тезу про генетичний зв'язок відкритої ним буго-дністровської культури та Трипілля В.М. Даниленко розвивав³⁴, розглядаючи етнокультурний розвиток у неонеоліті України на широкому історичному фоні Середземномор'я, Балкан, Південно-Східної Європи. Досліджена ним неолітична культура була довгоочікуваним «місцевим» компонентом на теренах поширення культури Трипілля. В.М. Даниленко в монографії, присвяченій неоліту України, яка вийшла друком у 1969 р. і мала підзаголовок «Главы древнейшей истории Юго-Восточной Европы»³⁵, уперше в історіографії для вирішення проблеми походження трипільської культури проаналізував та зіставив конкретні матеріали кількох ранньотрипільських і буго-дністровських пам'яток.

Нагадаємо, що до того часу питання генези Трипілля вирішувалося на загальному рівні, тому що бракувало конкретних джерел. Зупинимося на основних положеннях гіпотези В.М. Даниленка щодо походження трипільської культури, або, у його формулюванні, «складенні трипольской этнокультурной области». Вона, на його думку, «...возникает в зоне многовекового контакта. еще на заре неолитической эпохи, у племен евразийского охотничье-скотоводческого массива с племенами балкано-дунайского охотничье-земледельческого массива»³⁶.

Інакше кажучи, В.М. Даниленко вважав, що зміна археологічної (матеріальної) культури пов'язана з економічними факторами і не приводить до зміни населення. До речі, через 30 років до ідеї «контактної зони» приблизно в цьому самому регіоні повернеться В.А. Дергачов, але він вважатиме, що культурні зрушення зумовлені як соціальними чинниками, так і міграціями³⁷.

В.М. Даниленко виділив кілька стадій у процесі взаємодії племен різних етнокультурних утворень, а головним змістом стадії переходу від неоліту до мідного віку з появою трипільської культури вважав металургію міді, перехід до орного землеробства, початок патріархату і початок в культурі Турдош «предклинописной — пиктографической письменности»³⁸. Глобальні висновки щодо ролі трипільської культури в енеолітизації Східної Європи С.М. Бібікова і В.М. Даниленка досить подібні, що визнавав і останній дослідник³⁹.

Проте С.М. Бібіков, на нашу думку, цілком слушно приділяв значну увагу південним впливам, які були неможливі без руху носіїв археологічних культур. Його концепція, створена значною мірою на обмежених даних, завдяки ерудиції автора витримала випробування часом і новими археологічними джерелами. У розпорядженні В.М. Даниленка були вже знахідки з розкопок восьми прекукутенсько-ранньотрипільських пам'яток, які він розмістив у хронологічному порядку, не кажучи вже про дані щодо буго-дністровської культури, які були невідомі в свій час С.М. Бібікову.

На думку В.М. Даниленка, крем'яна індустрія савранської фази буго-дністровської культури знаходить аналогії серед матеріалів таких ранньотрипільських поселень, як Флорешти та Сабатинівка II⁴⁰. В.Г. Збеневич, пізніше критикуючи гіпотезу про походження трипільської культури В.М. Даниленка, вважав, що останній «...игнорирует памятники с боянскими чертами в качестве возможной генетической подосновы раннего Триполья»⁴¹. Проте насправді це не так, що видно з наведених вище цитат із досліджень В.М. Даниленка. Адже в кількох розділах «Неолита Украины» автор розвиває тезу про контакти неолітичного населення Південного Бугу з дунайсько-балканськими культурами. напо-

лягає на тому, що процеси генези буго-дністровської та трипільської культур можна вирішувати тільки враховуючи матеріали з великих територій Балкано-Дунайського басейну, а «...южная область была всеобщей начальной школой европейского земледелия...»⁴².

В.М. Даниленко дійшов висновку, що «сложение трипольского этнокультурного единства происходило, с одной стороны, на основе буго-днепровской культуры, а с другой — на основе *особой балкано-дунайской неолитической культуры, возникшей под прогрессивным анатолийским воздействием и тяготеющей к кругу культур тордошского типа*»⁴³. Слід підкреслити важливість саме останніх рядків, позначених нами курсивом, оскільки з них чітко видно, що В.М. Даниленко одним з генетичних компонентів Трипілья вважав не культуру Боян, а певні типи ще не названої культури. Нині саме ця думка здається нам дуже актуальною.

У 1950—1960-х роках важливе значення для вирішення проблеми походження Прекукутені-Трипілья А мали дослідження румунських археологів. І. Нестор після виявлення пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки в прикарпатській Молдові наполягав на їх вирішальній ролі в генезі Прекукутені⁴⁴.

Р. Вульпе після досліджень в Ізвоаре, де він відкрив шар культури Прекукутені — Ізвоар І 1 з «боянськими» елементами в посуді, висловив думку, що пам'ятки Прекукутені типу Ізвоар І 2 склалися на основі культури Боян-Джудешти. Зона формування Прекукутені-Трипілья А, на думку Р. Вульпе, охоплювала регіон від прикарпатської Молдови до середнього Дністра (матеріали Флорешт), потім племена просувалися на схід до басейну Південного Бугу⁴⁵. Принципове значення для вирішення проблеми генези Прекукутені-Трипілья мали розкопки поселення Траян-Дялул-Вей в окрузі Зенешти⁴⁶. Тут матеріали з боянськими та прекукутенськими рисами були виділені в культурний тип Зенешти. вони залягали над шаром культури лінійно-стрічкової кераміки.

Тип Зенешти частина фахівців зараховувала до культури Боян-Джудешти, інші вважали їх прекукутенськими. В. Думітреску саме після розкопок біля Траян-Дялул-Вей виділив у культурі Прекукутені три фази: Прекукутені І — Траян-Дялул-Вей, Прекукутені ІІ — Ларга-Жижія, Прекукутені ІІІ — Трипілья А. На його думку, пам'ятки Прекукутені І виникли внаслідок поєднання кількох культурних компонентів, серед яких пріоритет мали місцеві племена культури лінійно-стрічкової кераміки, важливий внесок зробили племена Боян-Джудешти, які просунулися на південній захід Молдови, а також племена буго-дністровської культури й культури Хаманджія⁴⁷. Розселення на схід почалося на фоні контактів з буго-дністровською культурою на фазі Прекукутені ІІ. У 1970-х роках В. Думітреску дещо модернізував свою гіпотезу і не наполягав на ролі буго-дністровських племен у генезі Прекукутені-Трипілья А, але все ж таки вважав, що буго-дністровське населення було абсорбовано населенням Прекукутені ІІІ — Трипілья А⁴⁸.

Г. Думітреску, аналізуючи матеріали фази Траян-Дялул-Вей, дійшла висновку, що в них є елементи культур Боян, лінійно-стрічкової кераміки, південні компоненти культур Вінча та Турдош і Криш⁴⁹. Г. Думітреску вважала, що в Молдові населення з матеріалами типу Зенешти з'явилося у сформованому вигляді і потрапило сюди із заходу (Трансильванії) по р. Муреш та її притоках. Пластика першої фази Прекукутені свідчить про вплив крім перелічених культур південного компонента — Хаманджії⁵⁰. Дослідниця запропонувала для «установлення места докукутенской культуры среди других неолитических культур... проанализировать возможные связи между ними и вместе с тем получить данные, необходимые в качестве основы относительной хронологии». Вона підкреслювала, що гіпотеза «о существовании в докукутенской культуре Триполье А субстрата культуры Криш-Винча, проявляющегося в виде культуры Турдош, должна быть подкреплена более убедительными доказательствами». Це саме стосується і внеску культури лінійно-стрічкової кераміки Молдови. У 1960 р. Г. Думітреску сформулювала основні принципи, за якими має розвиватися дослідження конкретних джерел з проблеми.

Дослідник пам'яток культури Боян Є. Комша розглядає їх як головний фактор у формуванні культури Прекукутені⁵¹. У працях 1970-х років він висловив

думку, що між Східними Карпатами та Південним Бугом культури Прекукутені III — Трипілля А формувалися на різних основах. У зоні Прекукутені це була культура Боян, у районах поширення Трипілля А — буго-дністровська культура⁵².

У 1961 р. вийшла друком монографія Я. Пастернака «Археологія України» (Торонто), презентована як «...мабуть, найвидатніше явище за останні десятиріччя в розвитку української науки, зокрема історії»⁵³. У цій узагальнювальній праці чільне місце належить і вирішенню проблеми походження Трипілля. У цілому викладення матеріалу та гіпотез у монографії досить непослідовні та нелогічні, що не сприяє аналізу поглядів автора. Я. Пастернак користується хронологічною схемою для Трипілля, створеною П. Курінним, яка вже наприкінці 1940-х років була не лише застарілою, а й не відповідала дійсності⁵⁴. Невірне визначення послідовності існування трипільських пам'яток не сприяло розв'язанню проблеми генези Трипілля. «Оригінальна» відносна та абсолютна хронологія трипільської культури привела Я. Пастернака до таких самих оригінальних висновків. Так, автор вважає, що «залишки трипільської культури Подністров'я старші за семигородські та балканські, і тому треба думати, що племена з мальованою керамікою пересувалися в протилежному напрямку, з півночі на південь. ... причиною поширення трипільської території на захід і на південь було свого роду перелюднення густозаселеного краю. Тоді одна частина трипільських племен перейшла в південно-західному напрямку через середній Дністер та Прут і розвинула в Молдавії культуру з мальованою керамікою типу Петрени—Кукутені—Ізвоар... Шукаючи мідь, ця група трипільців дісталася ... в Семигород, де відтворила культуру ... Agiusd... Інші трипільські емігранти-колоністи подалися вгору Дунаєм на Північні Балкани і оселилися на лесових теренах сучасної південної Сербії та Банату. ... і залишили по собі культуру Гумельниця, що дістала свою назву від місцевості ... в Банаті»⁵⁵ (насправді, культура Гумельниця має іншу локалізацію і не відома в Банаті⁵⁶, причому це є незаперечним фактом, на відміну від тих чи інших хронологічних схем, хоча наведена Я. Пастернаком відрізняється винятковою фантастичністю). Я. Пастернак наполягає, що саме «на Подністров'ї, у найраніше заселеній частині українських земель, слід шукати первісної батьківщини трипільських племен і їхнього декоративного мистецтва»⁵⁷. Проте Я. Пастернак вважає за можливе, що з теренів Подністров'я трипільці мігрували не тільки на Балкани, Подунав'я та до Трансильванії, а й проклали трансконтинентальний шлях, відмічений мальованим посудом, ідея якого «як східноіндійського, так і японського була б, безпосередньо через північний Китай, трипільського походження», аж до Мезоамерики: «Думки дослідників ідуть ще далі, через Тихий океан до Мехіко і його мальованої кераміки часу розквіту держави інків і маїв. Вказують на можливість транспаціфічних зв'язків Китаю і Індії з Новим Світом уже в праісторичних часах». Щоправда, ці процеси Я. Пастернак пов'язує вже не з появою, а зі зникненням Трипілля на теренах України⁵⁸.

Здавалося б, що подібні концепції настільки далекі від наукових, що не потребують коментарів, але нагадаємо, що цитована праця на початку 1960-х років була презентована на Заході як «найвидатніше явище за останні десятиріччя в розвитку української науки». Щоправда, її цитування в будь-яких наукових археологічних виданнях скоріше є винятком. Було б некоректним критикувати дослідження Я. Пастернака виходячи із теперішніх даних щодо трипільської культури. Проте вищенаведені праці фахівців першої половини ХХ ст., до речі, більшість з яких цитовані Я. Пастернаком, доводять хибність висновків автора та свідчать, на нашу думку, про його політичну заангажованість та упередженість, що і заважало дійсно науковому аналізу фактів.

К.К. Черниш вважає, що до четвертого періоду в історії вивчення трипільської культури належать дослідження 1960—1970-х років. Цей етап характеризує не тільки новий рівень джерелознавчої бази, а й новий, більш високий рівень розробки відповідних проблем Трипілля. Щодо питання генези трипільської культури найбільш плідними були дослідження саме 1970-х років.

На початку 1970-х років дослідники буго-дністровської культури В.І. Маркевич⁵⁹ і В.М. Даниленко⁶⁰ підкресливали її роль як місцевого субстрату Трипілля. В.І. Маркевич вважав, що певний внесок був також від племен культури Боян та лінійно-стрічкової кераміки.

Румунська дослідниця С. Марінеску-Білку звернулася до вирішення цієї проблеми в статтях та узагальнювальній монографії з культури Прекукутені. Заягання на поселенні Тирпешти в Румунській Молдові шару культури лінійно-стрічкової кераміки під прекукутенськими горизонтами привело її до підкреслення ролі молдовських матеріалів пізньої фази цієї культури у формуванні Прекукутені-Трипілля. На думку С. Марінеску-Білку, боянське плем'я просунулося в Молдову і культуру типу Прекукутені I виникла внаслідок їхнього контакту з носіями культури лінійно-стрічкової кераміки. Певну роль у генезі Кукутені-Трипілля, на її погляд, мали також культури Вінча, Тордош, Хаманджія⁶¹.

Монографія Р. Трингхем⁶², яка вийшла друком у 1971 р., мала компілятивний характер. Авторка приєдналася до гіпотези В.І. Маркевича та В.М. Даниленка про важливу роль буго-дністровського неоліту у формуванні Трипілля.

У 1971 р. у відповідному розділі узагальнювальної праці «Археологія Української РСР» С.М. Бібіков повертається до проблеми походження трипільської культури і пропонує оригінальну концепцію, вказуючи на існування в цій проблемі двох аспектів: а) «походження трипільської культури як частини землеробсько-скотарських культур південної половини Східної півкулі»; б) «складання цієї культури у сфері місцевих історичних умов Південно-Східної Європи. У широкому плані Трипілля було однією з частин величезного й неоднорідного в етнічному відношенні масиву племен — носіїв культур мальованої кераміки»⁶³. На нашу думку, саме цей аспект проблеми походження Трипілля є найважливішим у концепції автора.

С.М. Бібіков, як і В.М. Даниленко, вважав, що в окремих регіонах поширення культура Трипілля мала різну генетичну підоснову. Так, у Південному Подністров'ї «генетичний зв'язок між раннім Трипіллям та культурою типу Боян-Джулешти ... є очевидним і встановлюється за багатьма ознаками». Тут, у Флорештах, на думку С.М. Бібікова, зміна пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки пам'ятками типу Боян-Джулешти «означає не еволюційну спадковість, а зміну населення».

Для інших територій Подністров'я автор запропонував дещо в модернізованому вигляді свою гіпотезу походження Трипілля на основі «місцевих неолітичних племен, що зберегли пізньопалеолітичні традиції в обробці кременю» та прийшлих компонентів⁶⁴. С.М. Бібіков підтримав гіпотезу В.М. Даниленка про формування в регіоні Південного Бугу ранньотрипільських пам'яток «у взаємодії з місцевою буго-дністровською неолітичною культурою».

Дещо нелогічним при цьому виглядає поділ зони формування Трипілля на запропоновані С.М. Бібіковим регіони, оскільки, по-перше, трипільська культура на ранньому етапі єдина на всій території свого поширення, а по-друге, неолітична культура, яка, на думку С.М. Бібікова, брала участь у формуванні трипільської, має назву «буго-дністровська», отже, її пам'ятки відомі і в Подністров'ї, що позбавляє сенсу відокремлювати в окремі зони басейни Дністра та Південного Бугу.

У монографії «Неолит України» (1974) В.М. Даниленко присвятив питанню походження трипільської культури спеціальні розділи. Для вирішення цієї проблеми він розділив ранньотрипільські поселення на два хронологічні горизонти, виділивши «древнейшее Триполье» та два ареали — східний та західний, причому такі поселення, як Флорешти та Зенешти (Траян-Дялул-Вей) він називає «перехідними» від культури Боян⁶⁵. До «древнейшого Триполья» в східному ареалі В.М. Даниленко зарахував пам'ятки Красноставку, Вишнопіль, Данилову Балку, Сабатинівку II, Олександрівку, ставлячи їх на один хронологічний щабель із «західними» поселеннями Флорешти, Извоар I, Зенешти.

З таким датуванням східних поселень неможливо погодитися. Сабатинівка II, Данилова Балка та Олександрівка належать до класичної ранньотрипільської культури фази Прекукутені-Трипілля А III, 2⁶⁶. Вишнопіль презентований двома фрагментованими посудинами, що не дає змоги датувати його точніше, ніж фазою Прекукутені III-Трипілля А, а Красноставка взагалі належить до етапу В I⁶⁷ і може бути синхронізована з Кукутені А 4⁶⁸.

В.М. Даниленко вважав, що «...с наибольшей убедительностью о неолитических пережитках в характере местной культуры (Триполье А на Южном Буге)

свидетельствует такая важная категория производственного инвентаря, как изделия из кремня и камня. В целом комплекс производственных кремневых орудий может быть охарактеризован как позднемикролитический»⁶⁹. На думку В.М. Даниленка, архаїчний вигляд (неолітичний) крем'яного інвентарю типовий тільки для початку раннього трипілья, у той час як у поселеннях типу Гренівки та Луки-Врублівцевої цей архаїзм повністю зникає⁷⁰.

Суб'єктивізм таких поглядів очевидний, якщо пригадати, що С.М. Бібіков саме крем'яний інвентар поселення Луки-Врублівцевої вважав архаїчним і зближував його з палеолітичною традицією, про що йшлося раніше. Знаряддя ж, виготовлені з кісток, які походять з найдавніших трипільських поселень, мають широке коло аналогій і в неонеолітичних культурах Балкано-Дунайського регіону, так само як і знаряддя з каменю та кременю.

Серед посуду ранньотрипільських поселень східного ареалу В.М. Даниленко теж виділяв архаїчні, на його думку, риси. Частина з них він пов'язує з культурою Криш, деякі — з культурами Боян, Хаманджія та іншими, але автор разом з тим не наводив жодної аналогії в керамічному комплексі буго-дністровської культури, хоч і дійшов висновку, що «основные признаки собственно раннетрипольских памятников, то есть памятников, расположенных к востоку от Днестра, уходят вглубь времен — к памятникам местной дотрипольской неолитической культуры...»⁷¹.

В.М. Даниленко наводить такі риси спадкоємності буго-дністровської та трипільської культур: 1) хронологічна послідовність; 2) значний збіг територій, особливо на сході; 3) наявність контактів у формах землеробства та відповідних типах знарядь для обробки землі; 4) принципова подібність набору знарядь із кременю; 5) спільність деяких специфічних форм знарядь, виготовлених з кістки; 6) спадкоємність типів поселень і жител; 7) подібність деяких керамічних форм; 8) збереження основних технічних прийомів нанесення орнаменту на посуд і збереження всіх його головних схем; 9) спадкоємність релігійно-космогонічних уявлень⁷².

Наведемо аналіз кожної з цих тез: 1) хронологічна послідовність не може бути аргументом на користь генетичної спадкоємності; 2) як правильно зауважив В.М. Даниленко, збіг територій буго-дністровської культури та культури Прекукутені-Трипілья спостерігається певною мірою тільки на сході ареалу. До того ж, найдавніші прекукутенсько-ранньотрипільські поселення розташовані саме в західному ареалі, Прекукутені I-II локалізовані між Прикарпатською Молдовою та Дністром, а буго-дністровські — між Дністром та Південним Бугом, тобто території формаційної фази ранньотрипільської культури та буго-дністровського неоліту не збігаються; 3) наявність контакту у формах землеробства має загальний характер, доки фактом є лише наявність раннього землеробства у носіїв буго-дністровської культури, де воно ще не визначало способу життя⁷³; 4) принципова подібність крем'яних знарядь буго-дністровської культури з ранньотрипільськими має технологічний, а не культурологічний характер. Разом з тим одноманітності знарядь праці з кременю немає навіть у межах комплексів прекукутенсько-ранньотрипільської культури⁷⁴; 5) спільність форм окремих знарядь з кістки спостерігається для всього європейського, і не тільки європейського, неонеоліту південної зони, тому подібність таких форм у буго-дністровській та ранньотрипільській культурах не може бути аргументом на користь їх генетичного зв'язку, не кажучи вже про те, що предметом зіставлення є матеріали «західного» комплексу поселення Флорешти, яке розташоване на північний захід від дністровських неолітичних пунктів, зі «східними», південнобузькими, матеріалами буго-дністровської культури; 6) спадкоємності в типах поселень і жител між буго-дністровською та ранньотрипільською культурами немає. Топографічні умови розташування пам'яток зовсім різні, буго-дністровську культуру презентують невеликі стоянки, часто багатошарові, ранньотрипільську — поселення, невеликі порівняно з наступними етапами Трипілья, але з розвиненою глинобитною архітектурою⁷⁵; 7) подібність деяких керамічних форм між комплексами буго-дністровської та ранньотрипільською культурами зводиться до наявності керамічних форм взагалі. Утім, слід згадати про припущення, що гончарство буго-дністровської культури виникло під впливом культури Криш,

остання має, зокрема й на думку В.М. Даниленка, певні генетичні зв'язки з Трипіллям. Отже, деякі паралелі в керамічних комплексах буго-дністровської та ранньотрипільської культур можна пояснювати кришськими впливами; 8) технологічні прийоми нанесення орнаменту, як і його головні схеми, є типовими для неонеолітичних культур південного регіону взагалі; 9) спадкоємність у системі релігійних уявлень також є загальним явищем, а не специфічною особливістю, яка поєднує Трипілля і буго-дністровський неоліт.

У 1970-х роках принципове значення для вирішення проблеми походження трипільської культури мало відкриття під час розвідок Середньодністровської експедиції під керівництвом С.М. Бібікова на Дністрі ранньотрипільських пам'яток з «боянськими» рисами⁷⁶. Київські дослідники С.М. Бібіков, В.Г. Збеневич, Г.Л. Євдокімов відкриті ними на Дністрі пам'ятки з «боянськими» рисами, подібні до Флорешт, зарахували не до культури Боян-Джулешти, як це зробила у свій час Т.С. Пассек, а до ранньотрипільської.

У 1972—1975 рр. В.Г. Збеневич розкопав одне з таких поселень — Бернашівку — і видав друком монографію, яка мала підзаголовок «К происхождению трипольской культуры»⁷⁷. Фактично це дослідження відкриває новий етап у вивченні проблеми генези Трипілля, який ґрунтується не лише на загальних міркуваннях, а й на конкретних джерелах, які безпосередньо стосуються досліджуваної теми. Погляди В.Г. Збеневича на походження трипільської культури були розвинуті також у монографії «Ранний етап трипольской культуры», яка вийшла друком майже через 10 років потому⁷⁸.

Польові дослідження дали змогу цьому дослідникові виділити дійсно найдавніші фази ранньотрипільської культури в Україні та синхронізувати її з культурою Прекукутені II⁷⁹. В.Г. Збеневич приєднався до поглядів румунських дослідників, які вважали, що формування Прекукутені-Трипілля А розпочалося в південно-східній Трансильванії та Прикарпатській Молдові, де було зафіксовано перші поселення фази Прекукутені I. На фазі ж Прекукутені II—Трипілля А ранньотрипільські племена потрапляють на середній Дністер.

У вирішенні проблеми складових елементів культури Прекукутені-Трипілля А В.Г. Збеневич фактично погодився з гіпотезами румунських археологів, а саме з поглядами С. Марінеску-Білку. Він послідовно проаналізував дані щодо культур, які могли брати участь у формуванні Прекукутені-Трипілля, і дійшов висновку, що, по-перше, аналіз «всех имеющихся источников позволяет сделать вывод об отсутствии генетической связи между БДК и раннетрипольской культурой»⁸⁰, а по-друге, що основними генетичними компонентами Прекукутені були культури Боян та лінійно-стрічкової кераміки при деяких елементах Криш, Хаманджії, Вінчі⁸¹.

Водночас В.Г. Збеневич вважав, що частина населення буго-дністровської культури існувала на Південному Бузі на момент появи там ранньотрипільських переселенців. Принципово важливим, однак, є те, що В.Г. Збеневич відкинув тезу про паралельне формування західного й східного регіонів ранньотрипільської культури на різних субстратах — місцевому та південно-західному, довів одноманітність Прекукутені-Трипілля А від Прикарпатської Молдови до Побужжя, куди землеробські племена потрапили внаслідок розселення із заходу на схід⁸².

Підсумком студій з генези трипільської культури можна вважати кілька абзаців, присвячених В.О. Круцом висвітленню цієї проблеми у відповідному розділі «Давньої історії України» (1997). Автор зазначає, що питання походження конкретних етнокультурних груп населення дуже складні і здебільшого не можуть бути вирішені однозначно. Проте В.О. Круц доходить висновку, що походження культури Прекукутені-Трипілля — «це тривалий процес синтезу населення кількох культур»⁸³.

Сучасний етап вивчення проблеми генези Трипілля потребує комплексного аналізу всіх наявних даних і джерел. Однією з важливих умов вирішення проблеми генези культури є наявність системи її синхронізації з іншими культурами. Саме в цій сфері наприкінці ХХ ст. отримано нові дані для вирішення проблеми походження Трипілля. Маємо на увазі пакет нових ізотопних дат для нео-

літичних і трипільської культур в Україні, насамперед для Трипілля А та буго-дністровської культури, отриманий М.М. Ковалюхом у Київській лабораторії:

Поселення	Індекс	Років тому	Років до н. е.
Бернашівка	Ki-6670	6440 ± 60	5367 ± 56
Бернашівка	Ki-6681	6510 ± 55	5450 ± 65
Окопи	Ki-6671	6330 ± 65	5265 ± 69

З аналізу вищенаведеного пакету дат у цілому випливає, що вони не суперечать сучасній схемі періодизації Трипілля, а датування етапів від VI до СII певною мірою узгоджується з даними синхронізації культури, побудованої за типологічним методом. Натомість датування найдавніших ранньотрипільських пам'яток України — Бернашівки та Окопів⁸⁴ — майже на 500 років поглиблює початок Трипілля порівняно з найдавнішими датами для культури Прекукутені в телі Подурь-Дялул-Гіндару в Румунії. Поза межами цієї статті лишається аналіз достовірності такого датування ранньотрипільських поселень, що потребує спеціального дослідження. Вважаємо, що оскільки отримано пакет ізотопних визначень, частина якого узгоджується із сучасною синхронізаційною схемою, є всі підстави прийняти як достовірні всі визначення з пакету. Отже, потрібна нова схема синхронізації культури Прекукутені-Трипілля А, в якій перші фази Прекукутені-Трипілля А мають наближатися в часі до хронологічного горизонту Караново III — Криш, що є принципово важливим для вирішення проблеми генези трипільської культури.

Ізотопне датування всіх фаз буго-дністровського неоліту, а особливо зразків з місцезнаходжень Пугач та Гард⁸⁵, де сумісно залягають матеріали савранської фази буго-дністровських і ранньотрипільських пам'яток, має такий вигляд:

Поселення	Індекс	Років тому	Років до н. е.
Саврань. Житло 2	Ki-6653	6920 ± 50	5748 = 62
Саврань	Ki-6654	6985 ± 60	5806 = 77
Пугач-2, р. 1, 2,4—2,5 м *	Ki-6678	6520 ± 60	5465 = 62
Пугач-2, р. 1, 2,8—2,9 м *	Ki-6679	6560 ± 50	5473 = 41
Гард-III, траншея 7	Ki-6687	6640 ± 50	5531 = 41
Гард-III, кв. 8	Ki-6655	6930 ± 55	5761 = 68
Пугач-2, р. 2, 2,5—2,6 м	Ki-6656	6895 ± 50	5728 = 57
Пугач-2, XIX-51	Ki-6657	6810 ± 60	5644 = 47

* За даними авторів розкопок, зразки належать до Трипілля А.

Згідно з наведеним вище датуванням, між найпізнішими буго-дністровськими пам'ятками савранського типу та найдавнішими ранньотрипільськими (Бернашівка) існує хронологічний хіатус у 100 років. На нашу думку, це дає підставу впевнено стверджувати, що буго-дністровська культура не брала участі в генезі Трипілля.

Коли ж на Дністрі та Південному Бузі з'явилося прекукутенсько-ранньотрипільське населення, буго-дністровські племена тут уже не мешкали. Ізотопне датування матеріалів буго-дністровської та ранньотрипільської культур дає змогу поставити останню крапку в дискусії на тему, чи брало участь буго-дністровське населення у формуванні трипільської культури в будь-яких регіонах її поширення і чи були буго-дністровці та трипільці сусідами. Можна впевнено стверджувати, що ні. Історичні шляхи буго-дністровської та трипільської культур не перетиналися, якщо не зважати на певні південно-західні впливи на обидві культури.

Ті риси спільності, які пильно відшукують у ранньотрипільських і буго-дністровських матеріалах В.І. Маркевич, В.М. Даниленко і М.Т. Товкайло, є рисами певної стадіальності, належності обох культур у загальному плані до суспільств із відтворювальною економікою на близьких щаблях розвитку подібних культурно-господарських типів. Тож можна стверджувати, що стара автохтонська концепція пошуків «місцевого» компонента Трипілля вичерпала свій потенціал і має залишитися в історіографії XX ст. Нині ми вважаємо, що територія України, яку в енеоліті займала трипільська культура, входила до ойкумени землеробських цивілізацій давньої Європи.

Як показано вище, загальноновизнаною і найбільш обґрунтованою у сучасній історіографії є гіпотеза про генезу Прекукутені-Трипілля на багатокомпонентній основі за участі культур Боян, лінійно-стрічкової кераміки, Криш, Вінча, Хаманджія. Про локалізацію формаційних процесів сьогодні панує думка С. Марінеску-Білку щодо районів південно-східної Трансильванії та Прикарпатської Молдови.

Нам здається, що настав час знову звернутися до запропонованої наприкінці 1950-х років Г. Думітреску гіпотези, яку ми виклали вище, згідно з якою культура типу Прекукутені I з'явилася в Молдові у сформованому вигляді, проникаючи сюди по Мурешу.

Отже, на нашу думку, найімовірніший район формування Прекукутені — захід Трансильванії. Саме тут, на думку Г. Думітреску, могли синтезуватися прекукутенські традиції, які ведуть до культур Криш, Вінча та Тиса (в їх румунському варіанті). Культурі Боян фази Джулешти Г. Думітреску вважала синхронною першим фазам Прекукутені типу Зенешти-Траян-Дяул-Вей, остання, на думку дослідниці, брала участь у формуванні певних фаз Боян. Г. Думітреску наполягала на необхідності дослідження проблеми участі в генезі Прекукутені культур Криш та лінійно-стрічкової кераміки. Проте з того часу таких досліджень фактично проведено не було. Вказуючи на традиції культури Криш у Прекукутені, В.Г. Збеневич (через 30 років після Г. Думітреску) так само наполягав на необхідності розробки цього питання, оскільки згідно з існуючою схемою синхронізації ці дві культури не могли стикатися в часі.

Нові датування ранньотрипільської культури дають змогу переглянути її синхронізацію з культурами неоліту—єнеоліту Балкано-Карпато-Дунайського регіону, тим самим по-новому розглянути проблему культур, які могли брати участь у генезі Трипілля, у тому числі ті, які до того формально (за датами С14) не мали з ним хронологічних стиків. Йдеться про культури Криш, лінійно-стрічкової кераміки, Дудешти, культури горизонту Караново IV у Північній Болгарії.

Виходячи з проведеного нами аналізу керамічних матеріалів, насамперед із розкопок В.Г. Збеневича в Бернашівці, у генезі трипільської культури могли брати безпосередню участь трансильванські варіанти культури нео-єнеоліту. Проліскокуються також карпатські традиції центральноевропейських культур Лендель, Желіз, певні риси культур лінійно-стрічкової кераміки і Криш у Молдові. Компонент, який дослідники традиційно розглядали як «боячеський», без сумніву, є в прекукутенських матеріалах, але роль його в генезі Трипілля А — Прекукутені, на нашу думку, надто перебільшена.

¹ Павленко Ю.Е. К вопросу об условиях формирования этноса и этнических свойств // Методологические и методические вопросы археологии. — К., 1982. — С. 75—85.

² Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. — М., 1982. — С. 167—171.

³ Хвойко В.В. Начало земледелия и бронзовый век в Среднем Приднестровье // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе в 1905 г. — М., 1906. — Т. 1.

⁴ Штерн Э.Р. Догреческая культура на юге России // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе в 1905 г. — М., 1906. — С. 40.

⁵ Спицин А.А. Раскопки глиняных площадок близ с. Колодистого в Киевской губ. // Известия археологической комиссии. — М., 1904. — Вып. 12. — С. 14.

⁶ Городцов А.А. Бытовая археология. — М., 1907. — С. 149—155.

⁷ Беляшевский И.Ф. Археологическая летопись Южной России. — 1899. — Т. 1. — С. 8.

⁸ Грушевський М. Історія України-Русі. — К., 1991. — Т. 1. — С. 45—46.

⁹ Даниленко В.Н. Энеолит Украины. — К., 1974. — С. 8.

¹⁰ Пастернак Я. Археология Украины. — Торонто, 1961. — 790 с.

¹¹ Щербаківський В. Формації української нації. — Прага, 1941.

¹² Дишес Л.А. Прочерченный трипольский орнамент культуры А // Сборник ГАИМК. — 1929. — Т. 1. — С. 15—26.

¹³ Пассек Т.С. Периодизация... — С. 28—29, 232—233.

¹⁴ Кричевский Е.Ю. Индогерманский вопрос археологически разрешенный // Изв. ГАИМК. — 1933. — Вып. 100; Мезолит и неолит Европы // КСИИМК. — 1940. — Вып. 4; Из истории Дунайского Поозовья в неолитическую эпоху // КСИИМК. — 1940. — Вып. 8.

¹⁵ Childe G. Danube in prehistory. — Oxford, 1929. — P. 36—47, 60—110; Чайлд Г. У истоков европейской цивилизации. — М., 1952. — С. 206.

¹⁶ Даниленко В.Н. Неолит Побужья и вопрос о сложении трипольской культуры // КСИА. — Вып. 9. — С. 4.

- ¹⁷ Пассек Т.С. Указ. соч. — С. 30—31, 234—236.
- ¹⁸ Там же. — С. 29.
- ¹⁹ Там же. — С. 30.
- ²⁰ Бибииков С.Н. Раннетрипольское поселение... — С. 276—280.
- ²¹ Там же. — С. 280—281.
- ²² Мовша Т.Г. Поздний этап трипольской культуры // Археология УССР. — К., 1985. — Т. 1. — С. 259.
- ²³ Бибииков С.Н. Указ. соч. — Табл. 14, в.
- ²⁴ Свейников И.К. Культура линейно-ленточной керамики на территории верхнего Поднестровья и Западной Волинии // СА. — 1954. — № 20. — С. 101—130.
- ²⁵ Черныш Е.К. Раннетрипольское поселение у с. Ленковцы Черновицкой области: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — Л., 1955. — С. 15.
- ²⁶ Там же. — С. 16.
- ²⁷ Пассек Т.С. Некоторые итоги раскопок в Молдавии в 1955 г. // КСИИМК. — 1957. — Вып. 70.
- ²⁸ Там же. — С. 90—91.
- ²⁹ Пассек Т.С. Новые открытия на территории СССР и вопросы поздненеолитических культур Дунайско-Днестровского междуречья // СА. — 1958. — № 1.
- ³⁰ Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА. — 1961. — № 84.
- ³¹ Там же. — С. 202—203.
- ³² Там же. — С. 203.
- ³³ Нариси стародавньої історії України. — К., 1957. — С. 54.
- ³⁴ Даниленко В.М. Дослідження неолітичних пам'яток на Південному Бугу // Археологія. — 1957. — Т. X. — С. 36—49; Неолит Побужья и сложение трипольской культуры // КСИА АН УРСР. — 1960. — Вып. 9. — С. 3—9.
- ³⁵ Даниленко В.Н. Неолит Украины. — К., 1969.
- ³⁶ Там же. — С. 223.
- ³⁷ Дергачев В.А. Особенности культурно-исторического развития Карпато-Поднепровья // *Stratum plus*. — 1999. — С. 169—200.
- ³⁸ Даниленко В.Н. Неолит Украины... — С. 223.
- ³⁹ Даниленко В.Н. Энеолит Украины... — С. 9.
- ⁴⁰ Там же. — С. 115.
- ⁴¹ Збеневич В.Г. Поселение Бернашевка на Днестре. — К., 1980. — С. 159.
- ⁴² Даниленко В.Н. Неолит Украины... — С. 155—157.
- ⁴³ Там же. — С. 224.
- ⁴⁴ Nestor I. Ceramica liniara in Moldova // SCIV. — 1951. — II. — P. 22—23.
- ⁴⁵ Vulpe R. Izvoare. — Bucuresti, 1957. — P. 111—120.
- ⁴⁶ Dumitrescu VI. Complexul cultural Cucuteni // Istoria Ruminien. — Bucuresti, 1960. — P. 60—63.
- ⁴⁷ Dumitrescu VI. Originea si evolutia culturii Cucuteni-Tripolie // SCIV. — 1963. — № 1. — P. 51—74.
- ⁴⁸ Dumitrescu VI. A propos d'une nouvelle synthese concernant l'epoque du Sud-Est et du Centre — Est de l'Europ // Dacia. N.S. — 1973. — № 17. — P. 304.
- ⁴⁹ Dumitrescu H. Contributii la problema originii Precucuteni // SCIV. — 1957. — № 8. — P. 53—69.
- ⁵⁰ Думитреску Г. К проблеме происхождения докукутенской культуры // МИА юго-запада СССР и РНР. — Кишинев, 1960.
- ⁵¹ Комша Е. К вопросу об относительной хронологии и о развитии неолитических культур на юго-востоке Румынской Народной Республики и на востоке НР Болгарии // Dacia. N.S. — 1962. — № 6. — P. 64.
- ⁵² Comsa E. Culturile neolitice din zona Dunarii inferioare intre sud si nord // Apulum. — 1973. — № 11. — P. 20—21.
- ⁵³ Пастернак Я. Зазн. праця.
- ⁵⁴ Там само. — С. 148.
- ⁵⁵ Там само. — С. 150—151.
- ⁵⁶ Федоров Г.Б., Полевой Л.Л. Археология Румынии. — М., 1973. — С. 49.
- ⁵⁷ Пастернак Я. Зазн. праця. — С. 151.
- ⁵⁸ Там само. — С. 226—228.
- ⁵⁹ Маркевич В.И. Неолит Молдавии: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — М., 1968. — С. 27—28; Маркевич В.И. Буго-днестровская культура на территории Молдавии. — Кишинев, 1974.
- ⁶⁰ Даниленко В.Н. Неолит Украины...

⁶¹ *Marinescu-Bilcu S.* Cultura Precucuteni pe Teritoriul României. — Bucuresti, 1974. — P. 125—126.

⁶² *Tringham R.* Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe 6000—3000 B.C. — London, 1971.

⁶³ Археологія УРСР. — С. 163.

⁶⁴ Археологія УРСР. — С. 164.

⁶⁵ *Даниленко В.Н.* Энеолит Украины... — С. 10.

⁶⁶ *Бурдо Н.Б.* Хронологія і періодизація Трипілля А // Археологія. — 1998. — № 4. — С. 86.

⁶⁷ *Цвек Е.В.* Буго-Днепровский вариант... — С. 109.

⁶⁸ *Бурдо Н.Б.* Датування трипільського поселення в с. Плисків та борисівський тип пам'яток // Мезей на рубежі епох. — К., 1999. — С. 50.

⁶⁹ *Даниленко В.Н.* Энеолит Украины. — С. 10.

⁷⁰ Там же. — С. 12.

⁷¹ Там же. — С. 13—18.

⁷² Там же. — С. 25.

⁷³ *Котова Н.С.* Неолітична спора // Давня історія України. — К., 1997. — С. 178.

⁷⁴ *Збенович В.Г.* Ранний этап... — С. 47—60.

⁷⁵ Давня історія... — С. 192, 249—254.

⁷⁶ *Свєдєков Г.Л., Збенович В.Г.* Ранньотрипільське поселення поблизу с. Бернашівка на Вінниччині // Археологія. — 1973. — № 10. — С. 61—65.

⁷⁷ *Збенович В.Г.* Поселение Бернашевка...

⁷⁸ *Збенович В.Г.* Ранний этап трипольской культуры...

⁷⁹ Там же. — С. 138.

⁸⁰ Там же. — С. 174.

⁸¹ Там же. — С. 171—186.

⁸² Там же. — С. 184—186.

⁸³ Давня історія України. — К., 1997. — С. 235—236.

⁸⁴ *Бурдо Н.Б., Ковалюх М.М.* Нові дані про абсолютне датування Трипілля А // Археологічні відкриття в Україні в 1997—1998 рр. — К., 1998. — С. 61.

⁸⁵ *Відейко М.Ю., Ковалюх М.М.* Ізотопне датування пам'яток буго-дністровської культури // Археологічні відкриття в Україні в 1997—1998 рр. — К., 1998. — С. 65—66.

Отримано 11.06.2002

Н.Б. Бурдо

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ТРИПОЛЬЯ-КУКУТЕНИ В СВЕТЕ НОВЫХ ДАННЫХ

В статье проанализирована проблема происхождения трипольской культуры в отечественной и зарубежной историографии. Прослеживается процесс эволюции взглядов исследователей по мере накопления источников и их зависимость от общих концепций, господствовавших в археологии в различные периоды, выделенные в изучении Триполья Е.К. Черныш. Анализ всех имеющихся в настоящее время данных позволяет подтвердить выводы о формировании начальных фаз культуры Триполье-Кукутени в Трансильвании и Прикарпатской Молдове на многокомпонентной основе. Однако можно утверждать, что роль культуры боян в этом процессе необоснованно преувеличена, а роль культур Карпатского бассейна недостаточно учитывается. Новые радиоуглеродные даты дают возможность с уверенностью утверждать, что буго-днестровская культура не могла быть субстратом трипольской.

N.B. Burdo

THE PROBLEM OF TRYPILLIA-KUKUTENI ORIGIN IN HISTORY OF RESEARCH IN THE LIGHT OF NEW FACTS

The article analyzes the problem of origin of the Trypils'ka culture according to home and foreign history of Trypillia-Kukuteni research. The author shows a process of development of researchers' viewpoints as sources were accumulated and dependence of viewpoints upon general conceptions prevailing in archaeology at various times which are distinguished by E.K. Chernysh according to the Trypillia studies. An analysis of the whole present data permits to corroborate the conclusion on forming of Trypillia-Kukuteni in the phases at the beginning of culture in Transylvania and eastern Carpathian Moldova on the multi-component basis. However it can be confirmed that a part of Boyan culture is exaggerated unfoundedly at this process, and a part of cultures of Carpathian basin is underestimated. New radiocarbon dates permit to confirmed with confidence Bugo-Dnistrovs'ka culture couldn't be a substratum for Trypils'ka one.